DOI: 10.33896/PorJ.2025.4.7

Henryk Duda
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
henryk.duda@kul.pl
ORCID: 0000-0002-5514-7515

NOWE ŻYCIE *ONUCY*

Język – co nie od dziś wiadomo – jest nie tylko narzędziem komunikacji. Jest także narzędziem walki. Kto chce mieć „rząd dusz", zaczyna od próby przejęcia kontroli nad językiem. Jego rola jako narzędzia walki wzrasta w latach społecznego zamętu, wojen i rewolucji. Rosyjska agresja na Ukrainę w lutym 2022 r. wzmogła zainteresowanie tym wymiarem funkcjonowania języka. Dotyczyło to zwłaszcza wyrażenia *ruska onuca*, używanego jako środek dyskredytacji sprzymierzeńców Rosji. Pisali o nim w mediach m.in. Chaciński (2024), Duda (2024), Łaziński (2022).

Wyrażenie *ruska onuca* odnotował także powstający w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem prof. Piotra Żmigrodzkiego *Wielki słownik języka polskiego* (WSJP PAN), co jest najlepszym dowodem jego szerokiego rozpowszechnienia. To najnowsze dzieło polskiej leksykografii opatruje wyrażenie kwalifikatorem „pogardliwe" i definiuje: 'osoba, o której mówiący sądzi, że wykonuje działania propagandowe na rzecz Rosji lub w inny sposób jej sprzyja'. To bardzo łagodna definicja. W rzeczywistości imputuje się *ruskiej onucy*, że jest agentem, płatnym pachołkiem, zdrajcą. Przykłady z krakowskiego słownika (s.v. *onuca*): *Już od pierwszego dnia tej tragicznej wojny w Internecie starły się z sobą hufce wojny polsko-polskiej, tępiące ruskie onuce w obozie przeciwnika* (źródło: Internet: www.msn.com/pl-pl); *Zdaniem* […] *europosła PiS, za incydent odpowiadają prowokatorzy. „Niestety durnie i prowokatorzy byli i będą" – podkreślił na Twitterze. „To oczywisty prowokator i ruska onuca" – dodał* (źródło: Internet: polsatnews.pl/wiadomosc/2021-11-11). W wypowiedziach publicznych mówionych i drukowanych znajdziemy setki przykładów użycia tego wyrażenia, zob. np. *To pokłosie słów Gosiewskiej, która w środę w Sejmie nazwała posła Grzegorza Brauna „chamem" i „ruską onucą"*[1]; *Ruska onuca okazała się bohaterem TVN-u*[2].

[1] https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-ruska-onuca-i-cham-konfederacja-reaguje-na-slowa-wicemarszal,nId,6417289.

[2] https://wiadomosci.wp.pl/tvp-za-czasow-kurskiego-bylo-obiektywne-byl-realny-pluralizm-7024888189627328a.

W interesującym nas wyrażeniu przymiotnik *ruski* znaczy tyle co ‘rosyjski’ – *ruska onuca* to faktycznie *onuca rosyjska*. Przymiotnik *ruski* (WSJP PAN: pot. pogard. ‘związany z Rosją lub Związkiem Radzieckim’, np. *ruski czołg*) to emocjonalnie nacechowany odpowiednik przymiotnika *rosyjski*, dość częsty zwłaszcza w okresie komunizmu (*lekcja ruskiego*, tj. lekcja języka rosyjskiego; *ruska robota*, *ruski szmelc* etc.). Ukraińcom użycie przymiotnika *ruski* jako odpowiednika *rosyjski* bardzo się nie podoba, gdyż z historycznego punktu widzenia *ruski* odnosi się do *Rusi* (np. *ruski książę*); nazwa *Rosja* i przymiotnik *ruski* w znaczeniu ‘rosyjski’, zdaniem badaczy ukraińskich, nie powstały w wyniku spontanicznego rozwoju języka, lecz były forsowane przez Moskwę (Rosję) od czasów Piotra I (zob. Nakonechnyĭ 2001: 22). Ze względu na to potoczne w polszczyźnie znaczenie wyrazu *ruski* po napaści Rosji na Ukrainę postulowano zastąpienie nazwy *pierogi ruskie* nazwą *pierogi ukraińskie* czy *pierogi galicyjskie*, co dla Nadii Gergało-Dąbek (2024: 158) jest przejawem dekompozycji mitu stworzonego przez Rosję. O nazwie *Rosja* i derywatach od niej zob. m.in. Bartmiński (2002: 110–111, 114), czy Leszek Moczulski (1999: 162–163, przyp. 427). W odniesieniu do *ruskiej onucy* takiej próby nie podjęto, choć w materiale (zob. dalej) znajdziemy też wyrażenie *rosyjska onuca*. W tym artykule przyjrzymy się drugiemu członowi inkryminowanego wyrażenia – rzeczownikowi *onuca*, a także innym wyrażeniom o analogicznej budowie, jeszcze nie odnotowanym przez słownik Żmigrodzkiego (WSJP PAN).

Inspiracją do tych poszukiwań była wypowiedź prof. Jarosława Liberka w audycji Radia Poznań *Język na zakręcie – Onuca* z początku 2024 r., w której poznański badacz jako pierwszy zwrócił uwagę na „potencjał złośliwości” wyrazu *onuca*, już w jego przenośnym znaczeniu, i na nowe połączenia wyrazowe z tym rzeczownikiem, np. *prawacka*, *lewacka*, *kibolska onuca* (Liberek 2024). Kwerenda internetowa pokazuje, że te nowe wyrażenia są bardzo liczne, a wyraz *onuca* w przenośnym znaczeniu otrzymał w polszczyźnie nowe życie.

1. PRZEGLĄD MATERIAŁU JĘZYKOWEGO

Wszystkie przykłady na poniższej liście zgromadziłem w trakcie doraźnej kwerendy w wyszukiwarkach internetowych. Cały materiał pochodzi z nieoficjalnych źródeł, tj. forów internetowych, komentarzy do stron WWW. Jest więc świadectwem żywych procesów językowych. We wszystkich cytatach zachowuję oryginalną (scil. niestandardową, tj. jeszcze nieujętą w ortograficzne reguły lub wręcz błędną) pisownię i interpunkcję, gdyż po pierwsze pozwala ona spojrzeć na omawiane wyrażenia w naturalnym kontekście językowym, po drugie nigdy nie wiadomo, komu jeszcze przyda się wydobyty przeze mnie z sieci materiał językowy. Adresy internetowe mają walor orientacyjny i dokumentacyjny. Cytowane strony

były aktywne w momencie powstawania tego artykułu (początek grudnia 2024 r.). Data przed adresem URL / opisem bibliograficznym informuje o terminie publikacji tekstu (kursywa w cytatach – H.D.).

amerykańska onuca: Jakis palant prowokator tu na forum uzywa okreslenia *" amerykanska onuca "*... Przypominam, ze cos takiego nie istnieje i nigdy nie istnialo. "Onuca" to kultura kacapii...[3].

banderowska onuca: Poniżej wstawiam jak odzywa się *banderowska onuca* marszałek sejmu malgorzata gosiewska (specjalnie z małej litery) do Pana Posła Grzegorza Brauna[4].

brunatna onuca: Ja wiem, wystarczy szczekać jak 8* i już jesteś swój chłop, nawet jeżeli wcześniej byłeś x lat *brunatną onucą*[5].

chińska onuca: Vance jest *chińską onucą*, w Polsce by tak sobie nie pogadał[6]. [Zob. też *rosyjsko-chińska onuca*].

czarna onuca: Konfa to dla mnie taka *czarna onuca* przyszlego sejmu[7].

czerwona onuca: Tak gwoli ścisłości, to nie zwykły theBill,,,, bo to jest nadzwyczajny theBill herbu *czerwona onuca*,,,[8].

faszystowska onuca: *Faszystowska onuca*, ktora jak najszybciej nalezy zutylizowac zeby nie smierdziala[9].

francuska onuca: *Francuska onuca*[10].

islamska onuca: Toż to *islamska onuca* z byłych republik. Jeszcze się na nim nie poznałeś?[11]

jankeska onuca: To *jankeska onuca*[12].

kacapska onuca: Oliwer Stone to *kacapska onuca*?[13].

---

[3] 20.04.2020; https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,173952,25882912,trump-atakuje-who-polka-pracujaca-w-who-to-oczywista-taktyka.html.

[4] 17.11.2022; https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=532213585617874&id=100064877103354&_rdr.

[5] 12.01.2024; https://4programmers.net/Forum/Flame/370108-koniec?p=1945074#id1945074.

[6] 6.11.2024; https://x.com/BartosiakJacek/status/1854138307740844035.

[7] 2022; https://www.reddit.com/r/Polska/comments/141uuzg/psa_kampania_zniech%C4%99cenia/.

[8] 18.11.2024; http://dziennik.lowiecki.pl/forum.php?f=11&t=687621&numer=7050.

[9] 3.10.2024; https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=940509751452416&id=100064801985863&_rdr.

[10] 3.12.2024; https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=1129782689154416&id=100063680873003&_rdr.

[11] 11.05.2017; https://www.lublin112.pl/pasazer-rozebral-sie-naga-autobusie-trafil-opieke-lekarzy-psychiatrow/.

[12] 29.02.2022; https://www.facebook.com/ProstozMostu.net/posts/2715340708612279/?locale=ms_MY&_rdr.

[13] 28.02.2022; https://forum.gazeta.pl/forum/w,12217,174032459,174032459,Oliwer_Stone_to_kacapska*onuca*.html.

katolicka onuca: A kto to *katolicka onuca* albo watykański wieprz? No weź wytłumacz??[14]

kanadyjska onuca: Dzieki Kalmukow polglowkom „dobrej woli" I co tu *kanadyjska onuca* na wygnaniu (rzoumiesz wolnosci z PTSD), ma do jojczenia (godz 22:51)?[15].

kibolska onuca: Onuca – wyraz prawie już nieużywany. Teraz złośliwe określenia i epitety – ruska onuca, *kibolska*..aq[16].

kijowska onuca: Komuszyca i *Kijowska onuca*[17].

komunistyczna onuca: następny *komunistyczna onuca* komorowski miał 67% pachołku[18].

komusza onuca: Bardzo dobrze, ta *komusza onuca* dawno powinna skończyć w sztumie[19].

konfederacka onuca: Oho, jakaś *konfederacka onuca* miała ból dupy, że pokazuje ich ohydną antyukraińską narrację i mi zgłosiła do moderacji wpis a moderacja oczywiście usunęła[20].

lewacka onuca: nie ma głupszego nie *lewacka onuca*[21].

lewicowa onuca: Idąc tropem twojej stereotypowej wypowiedzi to jesteś *lewicową onucą* i damskim bokserem?[22].

litewska onuca: @Jacyna – Ty za to jesteś *litewską onucą*, która słynie ze swojej złośliwości[23].

mafijna onuca: kolejna *mafijna onuca* putlera[24].

moskiewska onuca: Takich jak ta *moskiewska onuca* jest wielu[25].

---

[14] 23.02.2023; https://expresskaszubski.pl/pl/473_na-sygnale/44040_ktos-zniszczyl-krzyz-w-goreczynie-zauwazylismy-slady-siekiery.html.

[15] 3.12.2023; https://naukowy.blog.polityka.pl/2023/12/02/polska-trauma-miedzypokoleniowa/.

[16] 8.01.2024; https://radiopoznan.fm/audycja/jEzyk-na-zakrEcie/jezyk-na-zakrecie-onuca.

[17] 30.10.2024; https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=1076960357771345&id=100063721712879&_rdr.

[18] 8.02.2023; https://www.walbrzych24.com/artykul/39356/gang-zlodziei-samochodow-rozbity-8-zatrzymanych.

[19] 25.10.2024; https://medianarodowe.com/2021/10/25/jablonowski-pojdzie-siedziec-abw-prowadzi-sledztwo/.

[20] 29.03.2022; https://wykop.pl/wpis/64729821/oho-jakas-konfederacka-onuca-miala-bol-dupy-ze-pok.

[21] 12.10.2022; https://www.lublin112.pl/protestujacy-mieszkancy-znow-wyszli-na-droge-zapewniaja-ze-nie-ustapia-i-beda-walczyc-az-do-skutku/.

[22] 26.02.2023; https://www.olesnica24.com/artykul/16412,nasz-news-powstal-nowy-klub-radnych.

[23] 31.05.2022; https://www.portel.pl/wiadomosci/bez-tego-inwestycja-w-przekop-ekonomicznie-jest-bezsensowna/129187.

[24] 25.04.2023; https://forum.gazeta.pl/forum/w,92813,175784008,175784008,HA112.html.

[25] 6.05.2024; https://walbrzych.wyborcza.pl/walbrzych/7,178336,31032590,incydent-z-udzialem-polskiego-ambasadora-w-rosji-nie-dam-sie.html.

niemiecka onuca: Jak konfederacja zgłaszała o przeproszenie za Wołyń to głosowaliście przeciw ruskie onuce a nie przepraszam ty jesteś *niemiecka onucą*…[26].

peowska onuca: *peowska onuca* uważa się za lepszego. Co za odrażający typ! … Donald Tusk chwilowo przesiadł się z walca na ciągnik ze skibą i orze *pisowską* wiejską *onuce*![27]

pisowska onuca: zob. *peowska onuca*

prawacka onuca: Zachowujesz się jak ruska *prawacka onuca*[28].

prawicowa onuca: *Prawicowa onuca* z Niemiec składa życzenia lewicowemu kanclerzowi Nord Stream[29].

putinowska onuca: Warzecha to zwykła *putinowska onuca*[30].

rosyjska onuca: Powiem tak, Pan Sikorski chciał być brytyjskim lordem a został *rosyjską onucą*[31].

rosyjsko-chińska: Kolejna *rosyjsko-chińska onuca* ostatnio odkryła karty[32].

SB-cka onuca: […] na Żoliborzu mieszka dopiero *SB cka onuca*…..[33].

szwabska onuca: … *szwabska onuca* i jego pachołek Kierwiński[34].

tęczowa onuca: Cieszy na pewno, że nie przyjedzie ta inteligentna inaczej *tęczowa onuca*, co to u Putina koncertuje[35].

ukraińska onuca: Ale nie wiem o co Ci chodzi?!! Jesteś Polką, czy *ukraińską onucą*?!!!!! ♥□[36].

unijna onuca: Tylko rzadzacy sa ;;;;*unijna onuca* zydowska onuca i niemiecka onuca ba i Hamerykaniska onuca[37].

waszyngtońska onuca: *waszyngtońska onuca*[38].

węgierska onuca: *Węgierska onuca* usiłuje podłaczyć zubożony uran do wzbogaconego uranu i broni nuklearnej[39].

---

[26] 28.11.2024; https://x.com/Polityka_RP/status/1862104662419087556.

[27] https://twitter.com/emwu5/status/1775611481960116506.

[28] 17.09.2022; https://elka.pl/content/view/111431/80/.

[29] 7.04.2024; https://biznesalert.pl/tino-chrupalla-zyczenia-kanclerz-gerhard-schroeder-zyczenia-urodziny-nord-stream-2/.

[30] 22.08.2022; https://wykop.pl/wpis/67284145/warzecha-to-zwykla-putinowska-onuca-ukraina-rosja-.

[31] 3.10.2022; https://polskieradio24.pl/artykul/3047115,chcial-byc-brytyjskim-lordem-a-zostal-rosyjska-onuca-marta-kubiak-o-radoslawie-sikorskim.

[32] 19.09.2022; https://wykop.pl/wpis/67817243/kolejna-rosyjsko-chinska-onuca-ostatnio-odkryla-ka.

[33] https://www.google.com/search?client=firefox-b-lm&q=%22sb-cka+onuca%22.

[34] 28.11.2024; https://www.google.com/search?client=firefox-b-lm&q=%22szwabska+onuca%22.

[35] 27.12.2022; https://24tp.pl/n/102037.

[36] https://www.facebook.com/permalink.php/?story_fbid=122160408074202593&id=61556077807346.

[37] 6.03.2024; https://marucha.wordpress.com/2024/03/06/wysyp-ruzkich-onuc/.

[38] 21.03.2020; https://mises.pl/artykul/johnson-panstwo-zepsulo-testy-na-covid-19.

[39] 15.04.2023; https://www.salon24.pl/newsroom/notka-komentarze/1295871,orban-boi-sie-bomby-atomowej-ameryka-sie-obroni-ale-ja-mysle-o-czarnobylu.

zielona onuca: Nie jednemu Donald dano… @ArturArurostach. Co na to *zielona onuca* Kubuś, co za stodołę chadzał?[40]
żydowska onuca: *Żydowska onuca* przegrała z SB-ckim pomiotem[41].

2. ANALIZA MATERIAŁU

Według Wikipedii *onuca* to „kwadratowy (około 40 × 40 centymetrów) lub prostokątny (około 40 × 80 centymetrów) kawałek tkaniny lnianej lub bawełnianej flaneli używany zamiast skarpet. Onuca prostokątna używana była do butów z wysoką cholewką" (zob. też. Turnau 1999). Dziś już wyszła z użycia. Ja sam w dzieciństwie owijałem zimą nogi onucami, gdy zakładałem tzw. gumofilce, tzn. gumowe buty wykładane filcem i z filcową cholewą – pamięć podpowiada mi, że w mojej gwarze nazywałem je *filcokami*. Onuce były używane w wojsku, najdłużej w Rosji. Oficjalnie Armia Rosyjska zrezygnowała z onuc w 2013 r., co nie przez wszystkich zostało przyjęte z aprobatą (Serwetnyk 2013). Wyraz *onuca*, nazwa tej historycznej już części garderoby, pochodzi z prasłowiańskiego **on-u-tja* z tym samym rdzeniem, co w wyrazach *obuć*, 'oblekać, nakładać obuwie, odzież', *zzuć* 'zdejmować obuwie, odzież' i jest znany w różnych językach słowiańskich, np. czeskie *onuce* czy rosyjskie *onucza* (SeBor 391). Niektóre słowniki (PSWP XXVI, 288) wskazują na ukraińskie pochodzenie wyrazu, co chyba bezzasadne. W prymarnym znaczeniu polskiego rzeczownika *onuca* nie ma nic negatywnego, pogardliwego, obraźliwego. Jest to już wyraz wychodzący z użycia, historyzm (archaizm rzeczowy), tj. jednostka leksykalna związana z realiami minionych lat. Skąd się więc wzięło przenośne znaczenie wyrazu *onuca*?

Myślę, że zadecydowały dwa czynniki. Najpierw ściśle lingwistyczny. *Onuca* to – jak pamiętamy – 'kawałek tkaniny'. Jednym z synonimów kawałka tkaniny jest wyraz *szmata*. Wyraz *szmata* w przenośnym znaczeniu w języku polskim to 'człowiek o słabym charakterze, pozbawiony godności, postępujący niemoralnie'. *Szmata* to także 'kobieta, którą mówiący ocenia bardzo negatywnie ze względu na jej zachowania seksualne, które łamią przyjęte normy społeczne' (WSJP PAN). Jest to wyraz potoczny, wyrażający emocje negatywne, pogardliwy. Od rzeczownika *szmata* utworzyliśmy także czasowniki *zeszmacić* i zwrotny *zeszmacić się*, które wyrażają te same negatywne emocje. Podobny rozwój znaczeniowy przeszedł także wyraz *ścierka*. Ścierka to 'kawałek tkaniny, kawałek materiału, którym przeciera się różne powierzchnie, by usunąć z nich kurz, wodę, zabrudzenia'. Pośród jej przenośnych znaczeń znajdziemy te same co w przypadku znaczeń wyrazu *szmata*. Por.: *Żadna funkcja nie jest warta tego, by przestać być przyzwoitym człowiekiem i stać się polityczną ścierką*

[40] 27.04.2020; https://twitter.com/ArturArurostach/status/1254702463883542529.
[41] 23.11.2024; https://x.com/KurierP/status/1860407011097100539.

(WSJP PAN, s.v. *ścierka*). I *szmata*, i *ścierka* to kawałki tkanin, materiału, często porwane i brudne. O skojarzenie z ludźmi nietrudno. Człowiek, który *się zeszmacił*, to ktoś taki jak *szmata*, *ścierka*. Jest brzydki, brudny albo jest narzędziem do brudnej roboty. Jak pisze K. Ożóg, uderzamy w człowieka „przez nazwy przedmiotów uważanych za brzydkie, brudne: *ścierwo*, *zgnilizna*, *ścierka*, *szmata* […]" (Ożóg 2018: 25). Podobny rodowód ma też wyraz *gałgan* w przenośnym znaczeniu 'nicpoń, łajdak, hultaj, ladaco', o którym J. Kobylińska w książce o języku Władysława Orkana napisała:

> Jest to wyraz obraźliwy, ale o niezbyt dużej sile ekspresji negatywnej (należy do łagodniejszych), która wynika z przeniesienia nazwy rzeczy małowartościowej na człowieka (Kobylińska 1997: 146).

Przykładem „przeniesienia nazwy rzeczy małowartościowej na człowieka" jest również archaiczny (Sstp Arct 92) i gwarowy (MSGP 82) rzeczownik *hadra* 'szmata, zniszczone ubranie, łachman' (z niem. *Hader* 'gałgan, szmata' (SWOKarł 197)), który przenośnie używany jest w znaczeniu 'kobieta złych obyczajów; stara panna'.

Onuca tak jak *szmata* czy *ścierka* była taką „rzeczą małowartościową". Jan Karłowicz w *Słowniku gwar polskich* przytacza fragment przyśpiewki z XIX wieku, w którym wyraźnie przeciwstawiona została wartość onucy i koszuli:

> Jagem sie zalicáł, onucki mi prała,
> Jagem się ożeniuł, kosule nie kciała.
> (SGPKarł III, s. 448, s.v. *Onucza i Onuczka*)

I dlatego, tak jak inne nazwy „tekstylne", nadawała się na inwektywę.

Spośród wymienionych leksemów (*gałgan*, *hadra*, *ścierka*, *szmata*) najszerzej używany jest rzeczownik *szmata*. Jako inwektywa był wykorzystywany już od dawna, co najmniej od pierwszej połowy XX w. (por. Kamińska-Szmaj 2007). Myślę, że w niektórych częściach Polski, przynajmniej okazjonalnie, *szmata* mogła być synonimem *onucy*. Wspominałem już, że przed laty sam zakładałem onuce do butów gumowych. Pamięć podpowiada mi, że zakładałem onuce, nie nazywałem ich jednak *onucami*, lecz *szmatami*. *Gdzie są szmaty do butów?* – zapytałem kiedyś moją świętej pamięci matkę. Rzeczownik *onuca* poznałem później, gdy poznawałem polszczyznę literacką.

W szybkim rozpowszechnieniu się badanych wyrażeń miał udział również czynnik pozajęzykowy – historyczny i kulturowy. Wydaje się, że katalizatorem gwałtownego upowszechnienia się onucy w tych wszystkich nowych połączeniach było wyrażenie *ruska onuca*, ze względu na częstość swojego występowania w tekstach oraz na silne negatywne nacechowanie emocjonalne. Jego źródłem jest stereotyp *ruskiego* żołnierza z lat II wojny światowej. Gdy w tym miejscu piszę *ruskiego* żołnierza, myślę o żołnierzach *sowieckich* (*radzieckich*), wśród których byli przedstawiciele wielu narodów zamieszkujących Związek Sowiecki, wśród nich znaczna

liczba Ukraińców, także Polacy, którzy z różnych powodów nie trafili do Wojska Polskiego ani do armii gen. Andersa, ani później do berlingowców. Częścią tego stereotypu są m.in. rozpadające się, zdeptane walonki i liche, brudne onuce. Badania ankietowe nad stereotypami, niestety, tej mojej intuicji nie potwierdzają, np. spośród części ubrania ankietowani łączą z Rosjaninem m.in. *walonki*, ale już nie *onuce* (Bartmiński i in. 2002: 118). Myślę, że ta nieobecność *onuc* w rezultatach wynika z faktu, że nigdy nie były one zewnętrzną, eksponowaną częścią garderoby, podczas gdy wymieniane w badaniach Bartmińskiego i jego zespołu *czapki* (*uszatka*, *futrzana*), *kufajka* czy *walonki* łatwiej dostrzec i zapamiętać – niektóre z tych elementów garderoby weszły w modę również we współczesnej Polsce. Tak było np. z *kufajką* (o współczesnej *kufajce* pisała np. Rejakowa 2000: 111; zob. też Duda 2009).

Ten ukształtowany w warunkach wojny obraz utrwalił się społecznie i – jak sądzę – przyczynił się do powstania wyrażenia *ruska onuca*, w dosłownym przekładzie na współczesną polszczyznę *rosyjska szmata*. To ostatnie wyrażenie także funkcjonuje w dyskusjach o działalności Rosjan na okupowanych terytoriach ukraińskich, np. *Żeby żadna rosyjska szmata zamieszana w to bestialstwo nie zmrużyła spokojnie oka*; *Wolę być rosyjską szmatą niż psem* (Internet).

W materiale językowym obok *ruskiej onucy* jest i *rosyjska onuca*. Choć oba wyrażenia są w zasadzie ekwiwalentami, to pierwsze jest zdecydowanie bardziej ekspresywne, gdyż w znaczeniu przymiotnika *ruski* w potocznej polszczyźnie dominuje dziś sem ‘zły, mało wartościowy’, którego nie ma jeszcze przymiotnik *rosyjski*.

Jak widzimy, źródłem wspomnianego przez prof. Liberka „potencjału złośliwości” rzeczownika *onuca* jest pewien ogólny mechanizm językowy – wykorzystujemy jako epitety pomniejszające (inwektywy) te wyrazy, które prymarnie nazywają rzeczy o małej wartości, zniszczone, brzydkie czy brudne. Nazywając nimi ludzi, przypisujemy im te cechy. Gdy dana jednostka leksykalna, jak np. *szmata* czy *ścierka*, jest w tej funkcji używana dłużej, konwencjonalizuje się w nowym przenośnym znaczeniu. Rozwój semantyczny wyrazu *onuca* można więc opisać tak: 1) pierwotnie ‘kawałek tkaniny do ochrony nóg’; 2) wtórnie obok tego znaczenia pojawiło się przenośne ‘człowiek zły, podły’; 3) znaczenie pierwotne wychodzi z użycia, wyraz staje się archaizmem rzeczowym, a *onuca* rozpoczyna nowe życie już tylko jako nacechowany negatywnie rzeczownik o znaczeni przenośnym.

W przenośnym znaczeniu *onuca* to ‘człowiek zły, głupi, tępy, jednostka „drugiego sortu”, zacofana etc.’. Mechanizm tworzenia tego typu znaczeń przenośnych opisał przed laty Ryszard Tokarski (1999). Z dzisiejszej perspektywy możemy dodać, że nie jest to mechanizm tylko polski, co potwierdzają przykłady z innych języków. Wspominane marginalnie wcześniej walonki to w pierwotnym znaczeniu rodzaj obuwia. W języku ukraińskim rzeczownik *валянок* (*waljanok*, liczba pojedyncza) nabrał też znaczenia ‘człowiek zmęczony, stłamszony, nieaktywny’, też ‘człowiek

tępy, nudny' (Oleksenko, Rozghon 2024: 191, 192). W bułgarskim o osobie głupiej można powiedzieć *тъп като галош* 'głupi jak kalosz', gdyż kalosze to najprostszy i najtańszy rodzaj butów (Denczewa 2013: 298, por. pol. *głupi jak* (*lewy*) *but*). Ze względu na rozmiar artykułu nie mogę tego wątku dalej rozwijać. Z tego samego powodu nie będę się tu także szerzej zajmował kwestią pochodzenia polskiego wyrazu *szmata*, tak w znaczeniu prymarnym, jak i przenośnym. Jak wynika z ustaleń Ewy Geller (1997), wyraz może pochodzić z jidysz, a jego przenośne znaczenie wiązać się z konwersją na chrześcijaństwo – *zeszmacić się* to porzucić judaizm. Geneza wyrazu *szmata* w prymarnym i przenośnym znaczeniu nie ma wpływu na fakt, że we współczesnej polszczyźnie używamy tego rzeczownika jako nazwy rzeczy o małej wartości, brzydkiej, brudnej i te jej cechy przypisujemy wartościowanej w ten sposób osobie.

Podziwiam morderczą skuteczność języka w walce ideologicznej i politycznej. Jako językoznawca obserwuję ją, czasami także opisuję. Nie zachęcam jednak do sięgania po tak drastyczne środki językowe. Każdemu, kto po nie sięga, chciałbym przypomnieć ewangeliczne słowa: *Schowaj swój miecz do pochwy, bo kto mieczem wojuje, od miecza ginie!* Tu otwiera się pole do kolejnej dyskusji, kto, kiedy i w jakich okolicznościach może sięgnąć po ten miecz. Ale to już temat na inne opracowanie.

Słowniki

MSGP – Kucharzyk, R. i in. 2010. *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz. Kraków: Wydawnictwo Lexis. Online: https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=64154 [dostęp: 29.03.2025].

PSWP – Zgółkowa, H. 1994–2005. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.

SeBor – Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

SGPKarł – Karłowicz, J. 1900–1911. *Słownik gwar polskich*, t. 1–6. Kraków.

Sstp Arct – Krasnowolski, A., Niedźwiedzki, W. ca 1920. *M. Arcta słownik staropolski. 26000 wyrazów używanych w dawnej mowie polskiej*. Warszawa: Nakł. i dr. M. Arct.

SWOKarł – Karłowicz, J. 1894–1905. *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*. Kraków: Nakładem autora. Skład główny w Księgarni G. Gebethnera i Spółki.

WSJP PAN – Żmigrodzki, P. red. 2007–. Wielki słownik języka polskiego PAN. Online: https://wsjp.pl/ [dostęp: 29.03.2025].

Literatura

Bartmiński, J., Lappo, I., Majer-Baranowska, U. 2002. Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 14, s. 105–151.

Chaciński, B. 2024. Dyskretny zapach onucy. *Polityka* 11 (3455), s. 101.

Denczewa, D. 2013. Olej, kapusta, kalosze. Inteligencja i głupota w polskich i bułgarskich związkach frazeologicznych. *Postscriptum polonistyczne* 12 (2), s. 295–301.

Duda, H. 2009. Lingwistyczna historia kufajki//fufajki. *Roczniki Humanistyczne* 57 (6), s. 5–9.

Duda, H. 2024. Od szmaty do ruskiej onucy. *Nowy Kurier Galicyjski* 18, s. 19. Online: https://kuriergalicyjski.com/wp-content/uploads/2024/09/kg_2024_18_454.pdf [dostęp: 3.12.2024].

Geller, E. 1997. Zur Etymologie einiger jiddischer und deutscher Schimpfwörter und Gaunerbezeichnungen im Polnischen. *Zeitschrift für Slawistik* 42 (3), s. 274–284.

Gergało-Dąbek, N. 2024. *Płaszczyzna kulturalna partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy*. W: *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego. Punkt widzenia Polski i Ukrainy*, red. M. Pietraś, W. Baluk, H. Perepełycia, s. 151–165. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Kamińska-Szmaj, I. 2007. *Agresja językowa w życiu publicznym: leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kobylińska, J. 1997. *Świat językowy Władysława Orkana. Słowa i stereotypy*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.

Liberek, J. 2024. [Wypowiedź w audycji „Język na zakręcie – Onuca"]. Online: https://radiopoznan.fm/audycja/jEzyk-na-zakrEcie/jezyk-na-zakrecie-onuca [dostęp: 3.12.2024].

Łaziński, M. 2022. *Onuca – komentarz…*. Online: https://sjp.pwn.pl/mlodziezowe-slowo-roku/haslo/Onuca-komentarz-Marka-Lazinskiego;9285777.html [dostęp: 3.12.2024].

Moczulski, L. 1999. *Geopolityka*. Warszawa: Bellona. Online: https://books.google.pl/books?id=yuhbHn6zZCgC [dostęp: 3.12.2024].

Nakonechnyĭ, Ie.P. 2001. *Ukradene im'ia: Chomu rusyny staly ukraintsiamy*. L'viv.

Oleksenko, V.P., Rozghon, V.V. 2024. Nominatsiï liudyny v ukraïns'komu molodizhnomu slenhu: Struktura, semantyka, funktsiï. *Zakarpats'ki filolohichni studiï* 34, nr 1, s. 184–195. DOI: 10.32782/tps2663-4880/2024.34.1.32 [dostęp: 29.03.2025].

Ożóg, K. 2018. *Słowa dobre i słowa złe w komunikacji między Tobą a mną*. W: *Głos – Język – Komunikacja*, t. 5: *W obliczu emocji*, red. A. Myszka, K.I. Bieńkowska, s. 15–30. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. DOI: 10.15584/978-83-7996-582-3_2 [dostęp: 29.03.2025].

Rejakowa, B. 2000. *Współczesne zapożyczenia z zakresu mody*. W: *Język polski: Współczesność, historia*, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, s. 105–116. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Serwetnyk, T. 2013. *Komuniści murem w obronie onuc*. Online: https://www.rp.pl/swiat/art13282391-komunisci-murem-w-obronie-onuc [dostęp: 29.03.2025].

Tokarski, R. 1999. *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*. W: *Językowy obraz świata*, wyd. 2., red. J. Bartmiński, s. 65–81. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Turnau, I. 1999. *Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Semper.

A new life of the Polish noun onuca

Summary

In recent years, the Polish noun *onuca* (‘a piece of linen or cotton flannel fabric for wrapping feet; footwrap’) has become widespread in a figurative sense. It is being used to describe a person who is poor, foolish, or of a lower status, as well as a person on the opposite side of political divisions – in particular, an ally of Russia. In this sense, *onuca* is combined with various adjectives to form expressions like *chińska onuca* (‘Chinese footwrap’), *kibolska onuca* (‘hooligan footwrap’), *żydowska onuca* (‘Jewish footwrap’), etc. The article compiles dozens such combinations and examines the linguistic and extralinguistic factors that contributed to the emergence of this metaphorical meaning of the noun *onuca*.

Keywords: vocabulary – semantic development of words – causes for semantic changes – emotions in language – linguistic ways of discrediting individuals and communities.

Adj. Marta Falkowska